

«پیشینه تاریخی بوشهر و فعالیت‌های فرهنگی مرکز بوشهر شناسی»

عبدالکریم مشایخی

بوشهر در کناره خلیج فارس، یکی از مراکز مهم و قدیمی تمدن و فرهنگ ایران زمین به شمار می‌رود. تاریخ مکتوب این بخش از میهنمان قدمتی دیرینه دارد، و براساس تحقیقات و مطالعات انجام شده توسط پروفیسور اندریاس P. Anderias آلمانی در سال ۱۸۷۲ م / ۱۲۹۰ هـ. ق و پزارد Pizard عتیقه‌شناس فرانسوی در سال ۱۹۱۳ م / ۱۳۳۲ هـ. ق قدمت تمدنی بوشهر دست کم به پنج الی شش هزار سال بازمی‌گردد، و این در حالی است که هنوز کاوشهای باستان‌شناسی چندانی در این خطه صورت نگرفته، چنانکه مرحوم سید محمدتقی مصطفوی در کتاب «سینار خلیج فارس» می‌نویسد: «بوشهر که یکی از مهمترین آثار تمدنی خلیج فارس است، و ویرانه‌های ریشهر قدیم و آثار باستانی دیگر و شهر کنونی بندر بوشهر را در بردارد، اگر مورد کاوشهای باستان‌شناسی جدید قرار گیرد، قدمت تمدن آن بیش از این خواهد بود»^۱

براساس پژوهشهای انجام شده، سنگ بنای تمدن در بوشهر به زمان ایلامی‌ها برمی‌گردد. مطابق خشت نبشته‌های عصر ایلامی که در سال ۱۹۱۳ م / ۱۳۳۲ هـ. ق از طرف هیأت باستان‌شناسی فرانسوی در محلی به نام تل بی تل «TOLPAYTOL» بر اثر خاکبرداری به طور اتفاقی به دست آمده در آن زمان این نقطه را «لیان» LYAN می‌نامیدند. لیان نامی ایلامی است و به روایتی به معنی سرزمین آفتاب درخشان است.

بوشهر در دوره ایلامی‌ها، یکی از مراکز مهم فرهنگی و تجاری به شمار می‌رفته، و شهر تاریخی لیان LYAN پل ارتباطی آنها با نواحی اقیانوس هند و جنوب شرقی آسیا بوده است. پادشاهان معروف ایلامی در دوران طلایی تمدن این سلسله، هم چون شوژوک ناخوته و کویرناخوته در این منطقه معابد و بناهای مذهبی احداث نموده بودند، که از جمله این بناها می‌توان به معبد ایزدبانوی ایلامی در منطقه «دستک» DASTAK اشاره کرد.^۲

در دوران ماد و هخامنشی منطقه بوشهر به حیات پررونق خود ادامه داد، به ویژه در زمان هخامنشیان پادشاهان این سلسله کاخ‌ها و معابد چندی در نواحی توج (توز) و برازجان بنا نمودند، که از جمله می‌توان به بقایای کاخ زیبا و مجلل هخامنشیان در «ناوک» = برازجان» و گوردختر منسوب به مادر کورش در این شهرستان اشاره نمود، که ویرانه‌های آن هنوز باقی است.^۳

در زمان سلوکیان نیز بوشهر مورد توجه آنها قرار گرفت؛ در سفرنامه «نارخوس» از شهری به نام «مزامبریا»

سخن رفته، که احتمالاً منظور از آن شبه جزیره بوشهر بوده است.

رومن گریشن Roman Ghrihman باستان‌شناس فرانسوی در کتاب «ایران از آغاز تا اسلام» می‌نویسد: «سلوکیها در کناره‌های خلیج فارس و بوشهر کنونی شهری به نام انطاکیه پارس - بوشهر امروزی - بنا کردند، که مدت‌ها از رونق و آبادی ویژه‌ای برخوردار بود، و این شهر جانشین شهر ایلامی گردید»^۴

در زمان ساسانیان بوشهر یا همانگونه که در کتاب «کارنامه اردشیر بابکان» احتمالاً به صورت «بخت اردشیر» آمده، همچنان مورد توجه و عنایت ویژه‌ای بود. «ریو اردشیر» یا «بخت اردشیر» تا پایان حکومت ساسانیان به عنوان یک بندر مهم تجاری و فرهنگی مورد توجه بوده است. ساسانیان در «ریو اردشیر» که در ادوار بعدی «ریشهر» Reishahr نام گرفت، قلعه مستحکمی بنا کردند، که هم اکنون ویرانه‌های آن در منطقه ریشهر کنونی وجود دارد.^۵

با فروپاشی سلسله ساسانیان به دست اعراب مسلمان، منطقه بوشهر نیز در فاصله سالهای ۱۹ تا ۲۲ هـ. ق. به دست «عثمان ابن ابی العاص» فتح شد. بلاذری در زمینه فتح این منطقه می‌نویسد:

«شهرک، مرزبان و والی فارس، آمدن تازیان را سخت عظیم و گران می‌دید، زیرا داستان گستاخی و شجاعت و نیز پیروزی تازیان را بر همه دشمنان شنیده بود، پس لشکری عظیم فراهم آورد و به شهر «راشهر» [ریشهر] در سرزمینهای خوره شاهرور حمله‌ور شد»^۶

شهرک بعد از مقاومت زیاد سرانجام به دست یکی از سپاهیان عرب کشته شد، و بدینسان ریشهر به دست مسلمین فتح شد. بنا بر نقل طبری اهمیت فتح «راشهر» به اندازه‌های زیاد بود که برخی از مورخان اسلامی آنرا با فتح قادیسیه مقایسه کرده‌اند؛ بلاذری جمله‌ای نقل می‌کند، که عمق گستردگی و غنای مادی این شهر را بیان می‌کند: «این جنگ در دشواری و کثرت نعمتی که بدست مسلمین افتاد همانند جنگ قادیسیه بود»^۷

از احوال «ریشهر» از سقوط این شهر به دست مسلمین تا زمان نادرشاه افشار «۱۷۴۷ - ۱۷۳۶ م / ۱۱۶۰ - ۱۱۴۹ هـ. ق» اطلاعات اندک و پراکنده‌ای در دست است.

با ظهور نادرشاه افشار و تأسیس سلسله افشاریه، تاریخ جدید بوشهر نیز آغاز گردید. نادر و سیاست دریایی او برای مبارزه با بیگانگان و گسترش قلمرو دریایی اش در خلیج فارس سبب گردید، تا این شهر بندری بار دیگر مورد توجه خاصی قرار گیرد. نادرشاه با گماردن یک تاجر انگلیسی به نام «جان ایلون» Jhon Elton. بوشهر را به صورت یک مرکز مهم کشتی‌سازی و پادگان نظامی درآورد. بنا بر گزارش هلندیها، در زمان نادر در بوشهر ناوگانی مرکب از هشت تا ده هزار مرد مستقر بود، همچنین چند کارخانه کشتی‌سازی در این شهر احداث گردیده بود.^۸

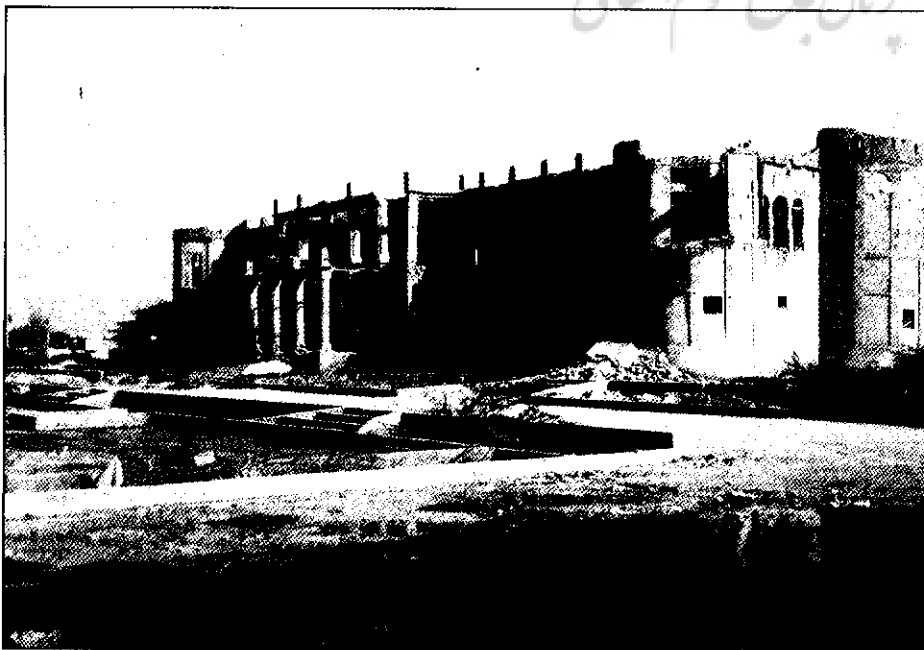
مورخان و ستاحان انگلیسی که چندین سال بعد به بوشهر سفر کرده‌اند، از چندین کشتی نیمه ساخته در این شهر گزارش داده‌اند، که محصول کارخانجات کشتی‌سازی نادر در بوشهر بوده است.^۹

با مرگ نادر در سال ۱۷۴۷ م / ۱۱۶۰ هـ. ق سپاه عظیم دریایی او بین حاکم بوشهر و بندرعباس تقسیم شد. شیخ «ناصرخان آل مذکور» که در دوران نادر یکی از دریاسالاران وی بود، پس از مرگ نادر کشتیها و ناوگان مستقر در بوشهر را متصرف شده، حکومت مقتدرانه‌ای برای خود در بوشهر تدارک دید.

بعد از فوت او، فرزندش «شیخ نصرخان» در سال ۱۷۶۸ م / ۱۱۸۲ هـ. ق حکمران بوشهر گردید. در زمان او و پدرش بوشهر رو به عمران و آبادی گذاشت، و روابط تجاری گسترده‌ای با هلندیها و انگلیسیها در خلیج فارس برقرار شد.^{۱۰}

با ظهور کریم خان زند ۱۷۷۹ - ۱۷۵۷ م / ۱۱۹۳ - ۱۱۷۱ هـ. ق و پایان دوره هرج و مرج ناشی از مرگ نادرشاه، بوشهر جدید و تاریخ آن وارد مرحله تازه‌ای شد. انگلیسیها در سال ۱۷۶۳ م / ۱۱۷۷ هـ. ق با حمایت

عمارت ملک (ملک التجار بوشهری)، محله بهمنی بوشهر، از آثار دوره قاجاریه

«شیخ نصرخان» قرارداد معروفی با کریم خان زند و حکمران بوشهر منعقد کردند که در واقع سنگ بنای حضور نظامی و استعماری انگلستان در جنوب ایران و خلیج فارس شد؛ چنانکه دکتر امین می‌نویسد: «انگلیسیها تا آن تاریخ هرگز چنین امتیازی در خلیج فارس به دست نیاورده بودند»^{۱۱}.

پس از مرگ کریم خان زند و نزاع و کشمکش آخرین فرمانروای زند (لفعلی خان زند) با آقامحمدخان قاجار و شکست وی، سرانجام قاجارها به قدرت رسیدند. در دوران قاجاریه، بوشهر نه تنها اهمیت خود را از دست نداد، بلکه به عنوان یکی از مراکز بسیار مهم تجاری، فرهنگی و سیاسی مطرح شد.

بوشهر در دوره قاجاریه، شهری بود، که اکثر دول بزرگ دنیا در این شهر دفتر نمایندگی داشتند، تجار بزرگ در آنجا فعالیت تجاری انجام می‌دادند، و دروازه جنوبی ایران برای تبادل افکار سیاسی و مناسبات فرهنگی بود. تأسیس مدرسه سعادت مظفری در سال ۱۳۱۷ ه. ق، انتشار روزنامه مظفری، استقرار هیأت‌های سیاسی تبشیری و وجود دفاتر گمرکی و بانکی همه حکایت از اهمیت این شهر تا قبل از اتصال راه آهن سراسری به خرمشهر دارد. بندر بوشهر در دوره قاجار مرکز حکمرانی بنادر بوده و مرکز نمایندگی بریتانیا در خلیج فارس نیز در همین شهر قرار داشت.^{۱۲}

بوشهر در تحولات دو قرن اخیر نیز دارای نقش خاصی بوده، و سه نوبت مورد هجوم نیروهای انگلیسی قرار گرفت؛ از جمله معروفترین این تهاجمات، ماجرای لشکرکشی‌های انگلیس به این شهر در سالهای ۱۸۳۷ م / ۱۲۵۳ ه. ق و ۱۸۵۶ م / ۱۲۷۳ ه. ق می‌باشد.

با نگرش به این پیشینه ارزنده فرهنگی، سیاسی و تاریخی بوشهر، بدنبال برگزاری کنگره هشتادمین سال شهادت رئیس علی دلواری در سال ۱۳۷۳ ه. ش که با استقبال کم‌نظیر پژوهشگران، اندیشمندان و علمای سراسر کشور روبرو شد؛ اندیشه برپایی یک موسسه فرهنگی که رسالت ثبت و ضبط و انتشار این میراث غنی

عمارت باقر خان تنگستانی، مدیر روزنامه جنوب، محله بهمنی بوشهر، از آثار دوره قاجاریه

تاریخی را به آیندگان عهده‌دار شود، احساس گردید لذا با تأسیس مرکز و با توجه به سابقه درخشان فعالیت‌های فرهنگی حجة الاسلام سیدمحمدحسن نبوی که از چهره‌های فرهنگی بوشهر به شمار می‌روند، مسؤلیت این نهاد فرهنگی به عهده ایشان واگذار شد.

مرکز بوشهرشناسی در راستای تحقق بخشیدن به وظایف خطیر خود تاکنون در زمینه‌های گوناگون تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی گام‌های مثبتی برداشته که از جمله می‌توان به جمع‌آوری اسناد و مدارک تاریخی (بیش از ۵۰۰ سند تاریخی)، احداث کتابخانه عمومی و چاپ و نشر چندین جلد کتاب اشاره نمود.

علاوه بر کتبی که به مناسبت کنگره هشتادمین سال شهادت رئیس علی دلواری توسط مسؤولین این مرکز به چاپ رسیده، کتابهای چاپ شده و زیر چاپ دیگر این مرکز عبارتند از:

* سنگستان (عقاید و رسوم عامه مردم بوشهر) | عبدالحسین احمدی ریشهری، نشر: انجمن ایرانیان، شرکت دریای ایران صدرا با همکاری مرکز بوشهرشناسی، ۳۹۱ صفحه، ۱۵۱۰ تومان.

کتاب «سنگستان» حاوی فرهنگ و آداب و سنن مردم بوشهر است، که برای نخستین بار توسط مؤلفی بوشهری بعد از سالها تلاش و پژوهش به حلیه طبع آراسته شده است. این کتاب می‌تواند برای کلیه علاقمندان فرهنگ عامیانه، بویژه دانش پژوهان جامعه‌شناسی که خواستار پژوهش درباره فرهنگ و رسوم، آداب و سنن و باورهای مردم بوشهر از ازمینه قدیم می‌باشند، سودمند و مأخذی درخور استناد باشد.

همانگونه که در مقدمه فاضلانه جناب سید محمدحسن نبوی که تقریظی بر این کتاب است، آمده، تاکنون کتب و مقالات فراوانی درباره فرهنگ عامه (فولکلور) و لهجه و امثال متداول در زبان فارسی توسط نویسندگان خودی و بیگانه منتشر شده، اما «سنگستان» اثری است، که خلاء موجود در باب فرهنگ عامه بوشهر را پر کرده است. بخش مهمی از کتاب به واژگان و

اصطلاحات عامیانه مردم بوشهر اختصاص یافته، که تلاش مؤلف در راستای حفظ و نگهداری این میراث فرهنگی از ارزش شایانی برخوردار است.

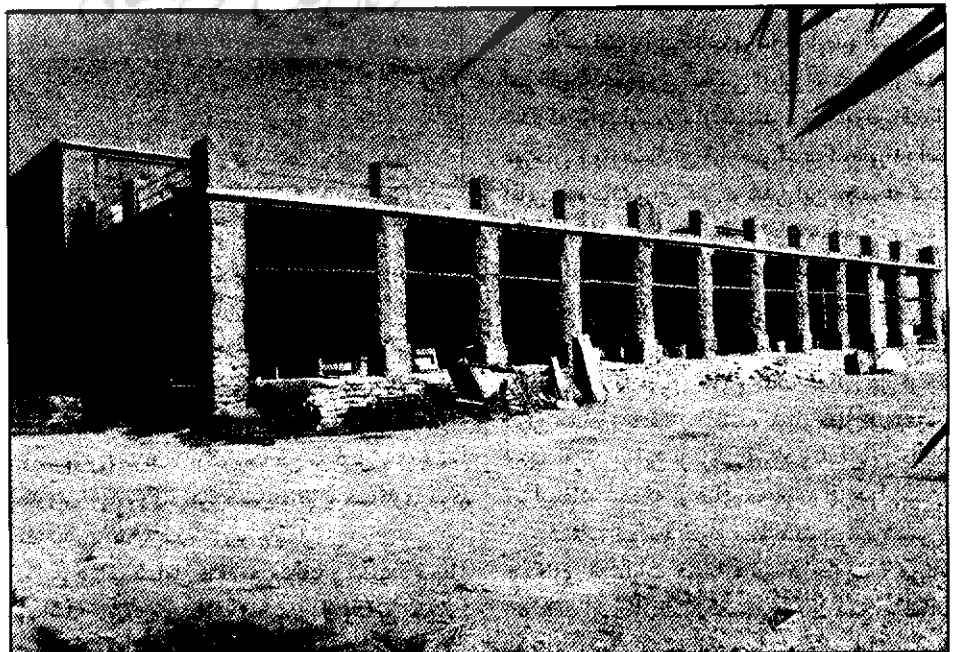
* گزارشهای سالانه سر پرسی کاکس سرکنسول انگلیس در بوشهر (۱۹۱۱ - ۱۹۰۵ م | ۱۳۲۹ - ۱۳۲۳ ه. ق) | مترجم: حسن زنگنه، مقدمه و تحشیه: عبدالکریم مشایخی، نشر پروین با همکاری مرکز بوشهرشناسی، ۱۱۵ صفحه (زیر چاپ).

«گزارشهای سالانه سر پرسی کاکس» عنوان مجموعه گزارشهای کنسولگری بریتانیا در بوشهر می‌باشد، که کتاب اول آن زیر عنوان «جنگ جهانی اول در جنوب ایران» به همت مترجم دانشمند جناب کاوه بیات به مناسبت کنگره بزرگداشت رئیس علی دلواری در سال ۱۳۷۳ ه. ش به چاپ رسید.

کتاب حاوی گزارشهای کنسولگری انگلیس در فاصله سالهای ۱۹۱۱ - ۱۹۰۵ م می‌باشد، که این گزارشها توسط «سر پرسی کاکس» یکی از بلندپایه‌ترین مأموران انگلیسی که در آن زمان به مدت ۱۰ سال وظیفه نمایندگی سیاسی مقیم در بوشهر را برعهده داشته فراهم گردیده است. قدر مسلم این گزارشها یکی از مهمترین منابع مطالعاتی تاریخ معاصر ایران در آغازین سالهای انقلاب مشروطه در جنوب کشورمان و به ویژه بوشهر می‌باشد، که هرچند این گزارشها خالی از شائبه جانبداری نیست، لیکن در بررسی تطبیقی اینگونه نوشتارها با دیگر اسناد و مدارک تاریخی برای پژوهشگران تاریخی دستیابی به تصویر واقعی از رخدادهای سیاسی و اوضاع اقتصادی یکی از حساس‌ترین فرازهای تاریخ معاصر جنوب ایران امری ضروری به نظر می‌رسد.

«کاکس» در این کتاب در زمینه چگونگی روند شکل‌گیری مشروطیت در بوشهر، بندر لنگه، بندرعباس و لارستان و نقش شخصیت‌های عالم و برجسته‌ای چون آیت الله سیدعبدالحسین لاری و عالم مجاهد سیدمرتضی مجتهد اهرمی علیه استبداد محمد علی شاه و خودکامگی حکومت مرکزی اطلاعات ارزشمندی به خواننده عرضه می‌دارد، و پژوهشگران تاریخی را در شناخت تحلیلی - انتقادی این برهه از تاریخ ایران که از ابهام و پیچیدگی فراوانی برخوردار است، کمک‌های شایانی می‌نماید. این کتاب به همت مترجم فرزانه بوشهری جناب حسن زنگنه به فارسی روان ترجمه شده است، و مقدمه کتاب (بیان مختصری از بیوگرافی و فعالیت‌های سیاسی کاکس) و پاورقی‌های آن نیز توسط نگارنده این مقاله فراهم گردیده است.

* علما و نویسندگان بوشهر (بر پایه کتاب الذریعه الی تصانیف الشیعه، آقا بزرگ تهرانی) | مترجم: سید محمد حسن نبوی، به کوشش: عبدالکریم مشایخی، نشر: مرکز مطالعات بوشهرشناسی با همکاری انتشارات پروین تهران (زیر چاپ). بوشهر به دلیل موقعیت استراتژیک و ارتباطات فرهنگی با دیگر سرزمینها از پویایی خاص فرهنگی برخوردار بوده، و در دوره معاصر به ویژه از زمان بازگشایی مدرسه سعادت مظفری در سال ۱۳۱۷ ه. ق به بعد علما و دانشمندان برجسته‌ای در این شهر پرورش یافته‌اند این بزرگان آثار قلمی ارزشمندی به جامعه علمی ایران

تقدیم داشته‌اند، که امروز آن آثار از مفاخر علمی - فرهنگی ایران به شمار می‌روند.

کتاب «علماء و نویسندگان بوشهر، که به همت استاد گرانقدر جناب سید محمد حسن نبوی از عربی به فارسی ترجمه شده، اثری است که مترجم آن با دقت و جدیت کلیه مجلدات ۲۸ گانه «الذریعه...» عالم ربانی آقابزرگ تهرانی را یک به یک مطالعه کرده، و کلیه مطالبی که مربوط به علما و دانشمندان و نویسندگان بوشهری بوده، استخراج و ترجمه نموده‌اند. کتاب مشتمل بر معرفی بیش از ۴۰ تن از علماء و نویسندگان بوشهری است، که ضمن بیان مختصر از زندگانی آنها به معرفی آثار مکتوب آن بزرگان می‌پردازد. در بخش ضمائم کوشش شده تا مطالب مفصل تری از بیوگرافی برخی از نویسندگان مانند «رکن زاده آدمیت» و... به خوانندگان عرضه شود.

* دریای پارس و سرزمینهای سواحل متصالح (امارات متحده عربی کنونی) | مؤلف: دونالد هاوولی، ترجمه: حسن زنگنه، نشر همسایه، قم با همکاری مرکز بوشهرشناسی، ۴۲۰ صفحه (زیر چاپ).

کتاب حاوی مطالب تازه و ارزنده‌ای درباره رویدادهای خلیج فارس از هزاره سوم ق. م تا دوره معاصر می‌باشد. کتاب شامل ده فصل است، که مؤلف آن آقای «هاوولی» عضو سرویس سیاسی بریتانیا که مدت سه سال به عنوان نماینده سیاسی در کشورهای متصالح (امارات متحده عربی) خدمت کرده و به آرشپوها و مدارک زیادی دسترسی داشته، توانسته است اثری دقیق، علمی و مطابق با اصول آکادمیک به رشته تحریر درآورد. همانگونه که از فهرس کتاب برمی‌آید، مطالب کتاب از دوران باستان شروع و چگونگی ورود اروپائیان به خلیج فارس و تاریخ اقدامات دریایی قواسم و هجوم وهابیه تا سال ۱۹۰۸ م را بررسی و در پایان روند شکل‌گیری امارات متحده عربی متشکل از هفت شیخ نشین متصالح با آغاز کاهش تعهدات نظامی انگلیس در شرق کانال سوئز و منطقه خلیج فارس را به بحث می‌نشیند. در مجموع چون تا کنون کتابی مستقل درباره این منطقه از خلیج فارس که رویدادهای آن در ارتباط مستقیم با رخدادهای کشورمان می‌باشد، ترجمه نشده، این کتاب از ارزش بسیاری برخوردار است.

* مجموعه مقالات (۲) کنگره بزرگداشت هشتادمین سال شهادت رئیس علی دلواری | مؤلفین: جمعی از نویسندگان، نشر: اداره کل ارشاد اسلامی با همکاری مرکز بوشهرشناسی ۳۴۳ صفحه (زیر چاپ).

کتاب «مجموعه مقالات» که دومین مجلد از مقالات برگزیده شده در کنگره بزرگداشت رئیس علی دلواری است، حاوی ۱۴ مقاله پیرامون نهضت ضداستعماری مردم جنوب ایران است. از جمله مقالات ارائه شده در این کتاب، پیشینه تاریخی قیام ضداستعماری جنوب ایران و چگونگی شکل‌گیری پلیس جنوب (S.P.R)، نمایی کلی از وضعیت ایران در آستانه جنگ جهانی اول، بررسی اعلام بیطرفی ایران نسبت به تحولات قوای بریتانیا در جنوب ایران، چگونگی اشغال بوشهر و اتحاد خوانین استان بوشهر علیه قوای اشغالگر می‌باشد، که توسط برخی از شخصیت‌های برجسته علمی - دانشگاهی که مقالات

دریای پارس

سرزمینهای سواحل متصالح

(امارات متحده عربی کنونی)

تألیف: دونالد هاوولی

ترجمه: حسن زنگنه

خلیج فارس از دوران باستان

تا اواخر قرن ۱۸ میلادی

نویسنده: راجرز ام. سیوری

جی. بی. کلی

ترجمه: حسن زنگنه

پرهیز کرده سعی نموده است با طرح وقایع مستند، حقایق را به شیوه‌ای علمی مطرح نماید. این کتاب زمانی به رشته تحریر درآمده، که یادداشتهای مفصل خاطرات روزانه واسموس به دست نویسنده آن رسیده است. این یادداشتهای در پایان جنگ جهانی اول و پیش از ماجرای خروج واسموس از ایران، در غاری در منطقه «خانیز» واقع در کوههای مشرف بر منطقه اَهْرَم بوشهر نگهداری می‌شده که واسموس بعد از چهار سال مجدداً به آنها دست یافت. فصلهای اول تا سوم این کتاب خاطرات ناتمام نگاشته شده واسموس است و بقیه مطالب کتاب یادداشتهای روزانه، نوشته‌ها، گزارش‌ها، نامه‌ها و برخی از آثار آلمانی یا انگلیسی دیگر است، که توسط فن میکوش نگاشته شده است. در این کتاب از برخی از حوادث و اتفاقات مهم سایر نقاط ایران در طول جنگ جهانی اول ولو به اختصار یاد شده است، همچنین در این کتاب چهره واقعی بسیاری از شخصیت‌ها به ویژه سران قیام جنوب علیه انگلیسیها و جایگاه آنان در میان مردم و طرز تفکر مردم نسبت به آنها روشن گردیده است.

کتاب «واسموس» به همت مترجم سرشناس و پرکار جناب آقای یکادوس جهانداری به مناسبت برگزاری کنگره هشتادمین سال شهادت رئیس علی دلواری در سال ۱۳۳۳ ه. ش ترجمه، لیکن متأسفانه به دلیل مشکلات مالی مرکز بوشهرشناسی تا این تاریخ چاپ آن به تأخیر افتاد، و این در حالی بود که ترجمه دیگر کتاب توسط خانم دکتر میرفرخانی، نشر و در اختیار علاقمندان قرار گرفت؛ اما یقیناً چاپ مجدد این کتاب با ترجمه جناب جهانداری با استقبال علاقمندان کتاب روبرو خواهد شد.

* اسناد جنگ جهانی اول در جنوب ایران | به کوشش: کاوه بیات، نشر: انتشارات همسایه با همکاری مرکز بوشهرشناسی، ۳۲۰ صفحه (زیر چاپ).

کتاب «اسناد جنگ جهانی اول در جنوب ایران» که به همت آقای کاوه بیات فراهم گردیده، شامل مجموعه اسناد و گزارش‌های وزارت امور خارجه در اواخر سال ۱۳۳۲ ه. ق و طول سال ۱۳۳۳ ه. ق برابر با سالهای ۱۹۱۵ و ۱۹۱۶ م می‌باشد.

غالب اسناد این کتاب براساس آرشیو اسناد وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران استخراج و تنظیم شده که برای اولین بار منتشر و در معرض قضاوت مورخان و پژوهشگران قرار می‌گیرد. گردآورنده اسناد آقای کاوه بیات برای غنی تر شدن این مجموعه کوشیده است تا علاوه بر اسناد وزارت خارجه، اسناد و مدارک موجود در دیگر کتب و نشریات را که در حال حاضر در دهها کتاب و نشریه پراکنده می‌باشد، یکجا جمع‌آوری و تدوین نماید. این اقدام در واقع زمینه را برای محققان و پژوهشگران که درباره تاریخ جنگ جهانی اول در جنوب ایران مشغول تحقیق هستند، بسیار سهل و آسان کرده است. افزون بر این از برخی اسناد و نامه‌های خانوادگی نیز استفاده شده که بر غنای مجموعه افزوده است.

کتاب توسط مرکز مطالعات بوشهرشناسی با همکاری انتشارات همسایه قم، در حال نشر می‌باشد، که چاپ آن اطلاعات ارزشمندی درباره تجاوز انگلیس به جنوب ایران در جریان جنگ جهانی اول در اختیار

آن‌ها برای ارائه در کنگره برگزیده شده بود، در این کتاب تدوین و در اختیار خوانندگان قرار گرفته است. انتظار می‌رود، که کتاب مجموعه مقالات (۲) براساس توافقنامه اداره کل ارشاد اسلامی با مرکز بوشهرشناسی در آینده نزدیک به چاپ رسد.

* واسموس | مؤلف: داگوبرت فن میکوش، ترجمه: یکادوس جهانداری، نشر: همسایه، قم با همکاری مرکز بوشهرشناسی، ۳۹۵ صفحه (زیر چاپ).

این کتاب شامل مقدمه مؤلف و سیزده فصل می‌باشد. مؤلف برخلاف بسیاری از وقایع نگاران تاریخی از میدان دادن به خیال پردازی بیش از اندازه

علاقه‌مندان اسناد دست اول قرار خواهد داد.

* خلیج فارس از دوران باستان تا اواخر قرن ۱۸ میلادی نوشته: راجرز. ام. سیوری و جی. بی. کلی، ترجمه: حسن زنگنه، نشر: مرکز بوشهرشناسی با همکاری انتشارات همسایه قم، ۲۰۳ صفحه (ذیر چاپ).

کتاب مشتمل بر سه بخش است: بخش یکم: «خلیج فارس در دوران باستان»، بخش دوم: «تاریخ خلیج فارس از سال ۶۰۰ تا ۱۸۰۰ م»، نوشته راجرز سیوری که هر دو بخش از کتاب «کشورهای خلیج فارس» از انتشارات دانشگاه هاپکینز به سال ۱۹۸۰ م اخذ شده است. بخش سوم با عنوان «خلیج فارس در اواخر قرن ۱۸ میلادی» نوشته جی. بی. کلی است که از کتاب «بریتانیا و خلیج فارس ۱۸۸۰ - ۱۷۹۵ م» از انتشارات دانشگاه آکسفورد چاپ سال ۱۹۶۸ ترجمه شده است. راجرز سیوری از پژوهشگران غربی است که اهل تحقیق کتاب ایشان را با عنوان «ایران عصر صفوی» به خوبی می‌شناسند. وی در این کتاب هم با تحقیق عالمانه به گونه‌ای صریح و روشن و در کمال اعتدال و انصاف علمی در مورد دریانوردی و تجارت ایرانیان در خلیج فارس و اقیانوس هند و دریای چین دفاع کرده و با ذکر شواهد و دلایل تاریخی غیرقابل انکار و براساس مباحث زبان شناختی و فقه اللغة اظهار نظرهای علمی و واقع بینانه‌ای نموده است.

در بخش سوم کتاب هم جی. بی. کلی با دسترسی به منابع دست اول از جمله مکاتبات ایندیا آفیس و آرشیووزارت خارجه و اداره دریاداری انگلیس درباره اوضاع جغرافیایی کرانه‌های خلیج فارس و مسائل تاریخی و وضعیت بازرگانی کشورهای منطقه اطلاعات ارزنده و ذی‌قیمتی در اختیار خوانندگان گذاشته است.

کتاب براساس قراردادی که بین مرکز بوشهرشناسی و انتشارات همسایه قم منعقد گردیده انشاءالله به زودی به بازار کتاب عرضه خواهد شد. □

زیرنویس‌ها:

- ۱ - مصطفوی محمدتقی، سمینار خلیج فارس، نشر رادیو ایران، سال ۱۳۴۲، جلد دوم، صفحه ۱۰۵
- ۲ - نوری زاده بوشهری اسماعیل، سرزمین کنونی ایران و خلیج فارس، چاپخانه روزنامه امید، چاپ اول، ۱۳۲۵ و ۱۳۳
- ۳ - اتابک زاده سروش، جایگاه دشتستان در سرزمین ایران، انتشارات نوید شیراز، ۱۳۷۳
- ۴ - گریشمن رومن، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفتم، ۱۳۶۸، صفحه ۳۳۱
- ۵ - کارنامه اردشیر بابکان، به کوشش محمدجواد مشکور، دنیای کتاب، چاپ اول، ۱۳۶۹، ص ۳۳۱
- ۶ - بلاذری احمدبن یحیی، فتوح البلدان، ترجمه مصطفی خواجه نوری، انتشارات ابن سینا، چاپ اول، ۱۳۳۸، صفحه ۴۷
- ۷ - بلاذری، همان، صفحه ۱۴۳
- ۸ - فلور ویلم، حکومت نادرشاه، ترجمه ابوالقاسم سری، انتشارات توس، چاپ اول، ۱۳۶۸، صفحه ۱۵۳
- ۹ - سایکس سرپرسی، تاریخ ایران، ترجمه محمدتقی فخرداعی گیلانی، دنیای کتاب، چاپ دوم ۱۳۶۳، جلد دوم، صفحه ۳۹۴
- ۱۰ - نوری زاده بوشهری اسماعیل، همان، صفحه ۱۲۶
- ۱۱ - امین عبدالامیر، منافع انگلیسیها در خلیج فارس، ترجمه علی میرسعید قاضی، انتشارات زرین، چاپ اول، ۱۳۶۷، صفحه ۹۰
- ۱۲ - خیراندیش عبدالرسول، مجموعه مقالات کنگره رئیس علی دلواری (مقاله: زمینه‌های اداری و اقتصادی قیام ...)، چاپخانه علوی بوشهر، ۱۳۷۳، صفحه ۱۸۶

معرفی

فهرست نسخ خطی فارسی بخش اول از جلد اول «تاریخ»

گنجینه انستیتوی شرق شناسی
ابوریحان بیرونی تاشکند.

موسس اصلی

فهرست نسخ خطی فارسی بخش اول از جلد اول «تاریخ»

گنجینه انستیتوی شرق شناسی ابوریحان بیرونی تاشکند زیر نظر عصام‌الدین اورن بایف، سید علی موجانی، شاه نیاز موسایف.

مرکز مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز وزارت امورخارجه جمهوری اسلامی ایران، انستیتو شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی آکادمی علوم جمهوری ازبکستان، تهران ۱۳۷۶، شش + ۱۱۸ صفحه؛ ۳۸۰۰ ریال

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، جمهوریهای جدید آسیای مرکزی و قفقاز با دنیای بیرون روابط تازه‌ای برقرار کردند که سبب جلب توجه محققین گوشه و کنار جهان به آثار فرهنگی این مناطق شد. آسیای مرکزی به دلیل پیوند تاریخی ریشه دار با ایران در این میان برای پژوهشگران ایرانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین هرگونه اطلاعاتی که از منابع موجود در این منطقه در اختیار قرار گیرد ارزنده است. از میان منابع اطلاعاتی که به تازگی در ایران نشر یافته فهرست نسخه‌های خطی فارسی در انستیتوی ابوریحان بیرونی تاشکند است. این فهرست از جنبه‌های گوناگون برای مورخان ایرانی با ارزش و قابل توجه است و تلاش تدوینگران آن قابل ستایش.

کتاب با مقدمه کوتاهی از آقای دکتر علی اکبر ولایتی وزیر امور خارجه وقت آغاز شده است و سپس مقدمه مفصلتری از عصام‌الدین اورن بایف به چاپ رسیده است. وی در این مقدمه به معرفی کوتاهی از انستیتوی شرق‌شناسی ابوریحان و سابقه جمع‌آوری نسخ خطی در آنجا پرداخته است. در این مقدمه در معرفی تعداد نسخه‌های خطی این انستیتو نوشته شده: «در این گنجینه زیاده از هجده هزار جلد کتابهای خطی جمع شده و حفظ می‌شوند که آنها دارای زیاده از چهل هزار نسخ آثار خطی می‌باشند» (ص ۱) از خواندن این جمله مبهم چنین بر می‌آید که ۱۸ هزار عنوان نسخه خطی در این مرکز نگهداری می‌شود که با احتساب نسخ مکرر شامل بیش از ۴۰ هزار جلد می‌باشد.

آقای اورن بایف در این گفتار به بیان تاریخچه تدوین فهرست ۱۱ جلدی (دستنویسهای شرقی آکادمی علوم جمهوری ازبکستان CBP) پرداخته است که نخستین جلد آن در ۱۹۵۲ و آخرین آن در ۱۹۸۸ انتشار یافت. سپس به ذکر نام کسانی که در زمینه تدوین این

فهرست فعالیت داشته‌اند و البته خود ایشان نیز در میان آنان بوده‌اند، می‌پردازد. باید خاطر نشان کرد که این ۱۱ جلد فهرست CBP شامل فهرست تمامی مجموعه نسخه‌های خطی انستیتو نیست و بخشی از آن را در برمی‌گیرد.

در این مقدمه ذکر شده است که «در ۱۱ جلد فهرست حدود ۷۵۵۴ جلد آثار خطی توصیف علمی شده و نسخه‌های تکراری آنها نیز شامل این تعداد است». در این میان «آثار تاریخی (تاریخ عمومی، کشورهای علی حده مناطق آسیای مرکزی، هندوستان، ایران، ترکیه و غیره)» ۵۴۰ جلد از نسخ را شامل است. (ص ۳)

در پایان نویسنده درباره فهرست حاضر می‌نویسد «آماده کردن فهرست مذکور، یعنی آثار خطی که به زبان فارسی نوشته شده است و در گنجینه ما حفظ می‌شود، به منظور گسترش روابط علمی با ایران صورت می‌گیرد.» (ص ۶)

در فهرست حاضر ۲۳۶ عنوان که با در نظر گرفتن نسخ مکرر شامل ۶۶۱ نسخه می‌باشد معرفی شده است، البته بسیاری از آنها جزء مجموعه‌ها بوده یک جلد محسوب نمی‌شوند.

نسخه‌های معرفی شده در این فهرست را می‌توان به چند بخش تقسیم کرد:

- تواریخ عمومی مانند طبری، و صاف، تاریخ محمدی از محمد بن بهامند.

- تواریخ اسلام و سرزمینهای اسلامی مانند جذب القلوب الی دیار المحبوب از عبدالحق بن سیف الدین دهلوی بخاری در جغرافیای تاریخی مدینه

- تاریخ ایران مانند ترجمه تاریخ یمنی، روضة الصفویه جنابدی

- تاریخ هند مانند ترخان نامه، تاریخ مبارکشاهی، پادشاهنامه عبدالحمید لاهوری.

- تاریخ آسیای میانه. بیشترین نسخه‌های معرفی شده در این زمینه‌اند، و بسیاری از آنها نسخه‌هایی هستند که منحصرأ در این منطقه وجود دارند، از نمونه‌های آن تذکرة الثوار؛ عبیدالله نامه از میر محمد امین بخاری و ظفر نامه ملامراد مقیمی هستند.

بسیاری از این کتابها برای مطالعه تاریخ آسیای میانه و روابط این مناطق با ایران به ویژه از قرن نهم هجری به بعد دارای اهمیت بسیاری هستند. البته بیشتر نسخه‌ها متأخر بوده تاریخ کتابت قرن سیزدهم را دارند. □